

UTILE CUM DULCI

ZBORNIK U ČAST PAVLU KNEZOVIĆU

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA
Knjiga 14

NAKLADNIK

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA

Mario Grčević

UREDNICI

Rudolf Barišić

Marko Jerković

Tamara Tvrtković

RECENZENTI

Branka Grbavac

Ivana Jukić

Tiskanje ovog zbornika novčano je pomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske.

UTILE CUM DULCI

ZBORNIK U ČAST PAVLU KNEZOVIĆU

Urednici

*Rudolf Barišić, Marko Jerković,
Tamara Turtković*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

Predgovor	7
<i>Iva Beljan Kovačić</i> : Doprinos Pavla Knezovića proučavanju hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini	11
<i>Ante Marić</i> : Profesor Pavao Knezović, Franjevačka knjižnica Mostar i nakladnički niz <i>RECIPE</i> Hercegovačke franjevačke provincije Franjevačke knjižnice Mostar	21
<i>Relja Seferović</i> : Tajne knjižnice dubrovačkog Zavoda za povijesne znanosti HAZU	35
<i>Vatroslav Frkin</i> : Vukovarska samostanska knjižnica	51
<i>Maja Matasović – Ranko Matasović</i> : Etimologija latinske riječi <i>vesper</i> i indoeuropske božice noći	57
<i>Drago Župarić</i> : Stilske figure i stil u Ciceronovom govoru <i>Pro Milone</i>	63
<i>Zdravka Martinić-Jerčić</i> : Pristupi nastavi klasičnih jezika	83
<i>Vlado Rezar</i> : Lorenzo Valla o Konstantinovoј darovnici	99
<i>Tamara Tvrtković</i> : Tuberonoṽo novo ruho	109
<i>Jadranka Bagarić</i> : Latinski tekst Gjura Baglivija u nastavi latinskog jezika	121
<i>Branka Tafra – Petra Košutar</i> : Utjecaj latinskih gramatika na povijest hrvatskih gramatika	139
<i>Anastazija Vlastelić</i> : O gramatičkoj vezi sročnosti u gramatici fra Josipa Jurina	157
<i>Rudolf Barišić</i> : Latinisti iz studentskih klupa – o književnom stvaralaštvu klerika Bosne Srebrene	171
<i>Luciana Boban – Josip Grubeša</i> : Rukopisna gramatika fra Franje Ćorića	191
<i>Katica Krešić</i> : Morfološke i sintaktičke osobitosti <i>Zabave duhovne</i> fra Anđela Kraljevića	213
<i>Jelena Jurčić</i> : Izdanja hercegovačkih šematizama	231
<i>Marko Pranjić</i> : Pogled na ženu i njen odgoj i obrazovanje u antici	245
<i>Marko Jerković</i> : Poslušnost u <i>Opomenama</i> sv. Franje	263

<i>Daniel Patafta</i> : Opservancija 14. stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju	283
<i>Ivan Karlić</i> : Temeljni kristološki naglasci u teologiji Ivana Duns Skota	301
<i>Marija Pehar</i> : Slikovni prikazi Marije s Presvetim Trojstvom, ikonografski prikaz i teološka prosudba	317
<i>Robert Jolić</i> : Franjevci u Hercegovini od 14. stoljeća do odcjepljenja od Bosne Srebrene 1844. godine	335
<i>Zlatko Kudelić</i> : <i>Malleus Maleficarum</i> i <i>Disquisitionum magicarum libri sex</i> : najutjecajniji demonologijski priručnici ranoga novovjekovlja?	357
<i>Lovorka Čoralić</i> : Hrvatski iseljenici i crkva San Giuseppe u Mlecima (16–17. stoljeće)	379
<i>Tomislav Galović</i> : Fra Feliks Marija Bartoli (1679–1744) i fra Bernardin Polonijo (1885–1958): njihov rad na diplomatskim vrelima otoka Krka	399
<i>Miroslav Palameta</i> : Četiri Kačićeve pjesme izvađene iz Sagreda	417
<i>Zrinka Blažević</i> : Politika nacionalnih afekata u spjevu <i>Plorantis Croatiae saecula duo</i> Pavla Rittera Vitezovića	435
<i>Milan Vrbanus</i> : Karakteristike trgovačkih aktivnosti na tridesetnici u Donjem Miholjcu 1713. i 1715. godine	449
<i>Stipe Kutleša</i> : Ruđer Bošković u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, kulturi i povijesti	467
<i>Ante Škegro</i> : »Poturči se fra Jozo Vukeljić vikar« (Prelazak na islam vikara franjevačkog samostana Kraljeva Sutjeska u srednjoj Bosni) . . .	485
<i>Slavica Stojan</i> : U ljetnom dvoru Junija Resti u Rijeci dubrovačkoj	493
<i>Marinko Šišak</i> : Granice slobode i granice neposluha i otpora. Oproštajni govor Ljudevita Jelačića studentima zagrebačke Kraljevske akademije kao teorijski stav i politička poruka	503
<i>Stjepan Matković</i> : Pravaške teme na stranicama <i>Hrvatske revije</i>	527
<i>Stipica Grgić</i> : Dnevnici nadbiskupa Alojzija Stepinca: III. prijepis iz dosjea Stepinac	543
Suradnici u zborniku	563

Stipica Grgić

DNEVNICI NADBISKUPA ALOJZIJA STEPINCA: III. PRIJEPIS IZ DOSJEA STEPINAC

UDK 27-36 Stepinac, A.

U ovom kraćem pregledu predstaviti ćemo kopije dnevnika zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca koje se kao dio njegova dosjea danas čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu. Stepinac, koji je vodio dnevnike od 1934. do 1945, u različitim je etapama na razne načine bilježio određene događaje te su spomenuti dnevnici vrlo vrijedan izvor koji govori ne samo o njegovoj osobi, već još više o duhu vremena. Tim više što autor na mjestima prilično detaljno govori o političkim, gospodarskim, kulturnim i mnogim drugim problemima. Iako su neki dijelovi dnevnika dosad selektivno objavljeni, ovim radom želimo potaknuti pitanje njihove pravilne historiografske interpretacije, koja bi mogla voditi i konačnoj cjelovitoj javnoj objavi.

Ključne riječi: Alojzije Stepinac, dnevnici, jugoslavenske tajne službe, Katolička crkva

Uvod

U seriji dosjea koji su dio fonda dugog, ali precizna naziva *Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarne poslove Socijalističke Republike Hrvatske*, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pod brojem 301.681 nalazi se dosje Zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. *Služba državne sigurnosti* (SDS) sredinom 1960-ih naslijedila je dotadašnju *Upravu državne bezbednosti* (UDB-u) te preuzela njene spise, od kojih su možda i najpoznatiji dosjei praćenih građana. Cjelokupna građa SDS-a preuzimana je u dva navrata od strane Hrvatskog državnog arhiva, pri čemu dosjei građana 2015. u drugom dijelu (tzv. »nove akvizicije«). Ovi izvori postali su konačno dostupni bez ograničenja zainteresiranim istraživačima nakon posljednjih prošlosvjanskijih izmjena i dopuna Zakona o arhivskom gradivu i arhivima,¹

¹ »Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, koji je Hrvatski sabor donio na sjednici 4. svibnja 2017«, *Narodne novine*, br. 46, Zagreb, 12. 5. 2017, dostupno online: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2017_05_46_1070.html (zadnje posjećeno 1. veljače 2018).

čime se otvorilo put prema istraživanju zanimljive, a dosad široj javnosti nedostupne skupine izvora.

Stepinčev dosje podijeljen je na 65 cjelina (*omota*) označenih arapskim brojevima i opisanih po raznim pitanjima koje obuhvaćaju. Uz razne službene bilješke, cjeline mahom sadržavaju originalno gradivo vezano uz sudski proces protiv Stepinca. Primjera radi, *Omot 1* govori o Stepinčevu uhićenju i saslušanju, 2 sadržava sudsku raspravu i presudu, 27 dokumentaciju o *Caritasu*, 56 obavijest o smrti i obdukcijski nalaz Alojzija Stepinca, 60 o Stepinčevoj rodbini, a zadnji *Omot 65* sadrži zabilješke o kompletnom spisu. Neke veće cjeline podijeljene su na podcjeline. Tek cjelina 3 nedostaje, i ne zna se što je u njoj bilo. Dok su ostale cjeline dosjea dostupne u digitalnom obliku na korisničkim računalima u čitaonici HDA, cjeline 31, 32 i 33 obuhvaćaju prijepise njegovih dnevnika te su (zasad, tj. krajem 2017. kada je pisan ovaj rad) dostupne u fizičkom obliku. Uz autobiografije, memoare, putopise, pisma, filozofske i književne refleksije i sl. dnevnik su korpus izvora pisanih iz perspektive prvog lica jednine, koji se često naknadno objavljuju. Oni nastaju, jer činom usmenog, pismenog ili nekog drugog iznošenja sjećanja, autor nastoji rekonstruirati i redefinirati vlastito iskustvo i svijet koji ga okružuje, ali i sebe samoga.² Naša je teza da upravo u tim okvirima treba promatrati i Stepinčeve dnevnike, i da diskurs u njima treba gledati cjelovito, a ne kroz »čupanje« iz konteksta nekih dijelova zapisa.

U ovome radu pokušat ćemo objasniti zašto je III. kopija, kako stoji na njenom početku, od ukupno pet knjiga, tj. bilježnica Stepinčevih dnevnika bitna. Iako je to nezahvalno na temelju prijepisa »kucanih« pisačom mašinom u nepoznato vrijeme, između od 1946. do 1990, nastojat ćemo utvrditi prvenstveno tko je autor teksta. Zatim, pokušat ćemo utvrditi tko je i kako koristio tekst dnevnika od njihove zapljene 1946. do danas. Na kraju ćemo ukratko opisati što se i kako bilježi u samim dnevnicima.³

Autorstvo i stil

Odmah na početku moram naglasiti kako ćemo se za potrebe ovoga rada voditi mišlju da je prijepis dnevnika, tj. »treća kopija« kako ju je SDS označa-

² Robyn FIVUSH, »The Silenced Self: Constructing Self from Memories Spoken and Unspoken«, *The Self and Memory*, ur. Denise R. BEIKE, James M. LAMPINEN, Douglas A. BEHREND, New York, 2004, str. 75.

³ Doista, budući da se i na početku prijepisa (koji je trebao biti što vjerniji originalu) opisalo 5 knjiga, tj. bilježnica od kojih se sastoje dnevnik, a i spomenuti III. prijepis se ukupno sastoji od 5 odvojenih fascikala, pri čemu je svaki jedna dnevnička knjiga, u tekstu ću radije od jednine (dnevnik) češće govoriti u množini – o Stepinčevim dnevnicima.

vao (koju možemo zvati i »zagrebačkom«, jer očigledno postoje i druge) – autentičan. Iako je na temelju prijepisa, a bez uvida u originale teško išta s apsolutnom sigurnošću tvrditi, autor ovih redaka mišljenja je da je vrlo vjerojatno da su doista ovo, barem svojim najvećim dijelom, doista Stepinčevi dnevnic i to radi prvenstveno mnogih unutarnjih karakteristika teksta. Zbog njih oni odgovaraju duhu vremena, a po diskursu (npr. korištenju nekih stručnih termina ili latinskih citata, pristupu određenim informacijama) i osobi iz vrha rimokatoličke hijerarhije. Osim toga, iako su dnevnic doista vrlo raznorodni po sadržaju, tj. obimu i strukturi onoga što u njima stoji, teško je utvrditi neke očigledne diskrepancije. Primjera radi, ne nalazimo dokaza da je jedan zapis jasno umetnut (neodgovarajući) ili da se Stepinac određenog dnevnčkog nadnevka zapravo nalazio negdje drugdje ili razgovarao s nekom drugom osobom o trećoj temi u odnosu na ono što stoji zapisano. Ipak, kod svih nabrojanih stvari napominjemo da bi se moglo provesti detaljniju analizu.

Na kraju treba objasniti ipak realne probleme. Iako dobrim dijelom zapisi nisu vođeni osobno Stepinčevom rukom, što ćemo detaljnije ubrzo objasniti, autorstvo dnevnika mu ne oduzimaju ni najveći poznavatelji njegova lika i djela, npr. Juraj Batelja, voditelj postupka za proglašenjem svetim sada blaženog Alojzija Stepinca. Neki od njih neodređeno govore o dijelovima koje je u dnevnike »ubacila« ili čak »izbacila« UDB-a ili neki pojedinci koji su u određeno vrijeme dobili pristup dnevnicima.⁴ Bez uvida u originale, a i zapise »odgovornih« čuvara dnevnika iz doba socijalističke Jugoslavije slažem se da je doista teško utvrditi razmjere potencijalnih manipulacija unutar teksta.

Što se tiče autorstva dnevnika, stvari su zanimljive. Naime, njega jest počeo voditi sam Stepinac 30. travnja 1934, potaknut vjerojatno problemom kojem posvećuje dosta mjesta na početku prve knjige – odlukom da ga se imenuje pomoćnim biskupom zagrebačkim, s pravom nasljedstva nadbiskupa Antuna Bauera.⁵ Je li ga na to potaknuo sam Bauer, koji je također vodio slične dnevnike te je li Stepinac možda već i ranije vodio neki dnevnik ili nešto slično? Na žalost, o tome nemamo informacija.

U svakom slučaju Stepinac osobno vodi dnevnik tek do sredine listopada 1935, dakle manje od godinu i pol. Nakon toga prepustio je njegovo vođenje tadašnjem ceremonijaru Zagrebačke nadbiskupije Dragutinu Nežiću. Nežić je

⁴ Juraj BATELJA, »Stepinac – kompas za ravnanje«, *Glas Koncila*, br. 40, Zagreb, 7. listopada 2007, str. 25.

⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (dalje: SDS RSUP SRH) – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 32. Alojzije STEPINAC: *Dnevnik – III. primjerak* str. 1–13. Da izbjegnemo ponavljanja signatura, dalje u radu kod citiranja dnevnika ćemo koristiti skraćeno (A. STEPINAC, *Dnevnici*), uz naznaku broja stranice kako ona stoji u prijepisu.

čini se bio Stepinčev osobni prijatelj. Obojica su rođeni u okolici Jastrebarskog – Nežić u Donjoj Reki, a Stepinac u Brezariću. Zajedno su jedno vrijeme bili na Gregorijani, rimskom papinskom sveučilištu.⁶ Iako je i dalje Stepinac zadržao ulogu osobe po čijim nalogima nastaje tekst, u listopadu 1935. se nesumnjivo po prvi puta u dnevnicima izgubila osobna komponenta opisa stvari. Osjeća se to posebno u diskursu, koji postaje službeniji. Osim toga, sad u njemu počinju prevladavati kraći tekstualni opisi, pri čemu se sve više i više nauštrb autorskog teksta gomilaju prijepisi ili originali korespondencije i okružnica te još se više unose novinski članci koji se »umeću« u dnevnik.

Sam Nežić po preuzimanju dnevnika kao da je već u prvim redcima koje je pisao nastojao opravdati svojevrstu »primopredaju«: »Istina je, da u očima historijskog istraživanja autobiografija uvijek imade veću vrijednost, nego li dnevnik, kojeg netko drugi vodi. Ipak možda buduće stranice ove knjige ne će ostati bez historijske vrijednosti, ako se uzme u obzir, da sve što će se pisati, bude napisano po direktivama preuzv. G. Nadb. koadijutora a zatim i naknadnim čitanjem po njemu odobreno. Ličnosti pak preuzv. g. Dra Stepinca, njegova nastojanja, nazori i pogledi na svijet i na vječnost jasno su zacrtani na do sada po Njemu ispisanim stranicama ovoga dnevnika.«⁷ Ipak, osim diktiranja i korigiranja napisanog, ponekad je Stepinac i dalje sam bio izravni pisac nekih redova, makar relativno rijetko i posredno. Npr. nakon nekih je razgovora sam načinio bilješke, a papirić s tim bilješkama onda bi bio »zalijepljen« u dnevnik – kao što je to slučaj bio i s drugim umetnutim tekstualnim dijelovima.⁸

Nakon što je Dragutin Nežić imenovan duhovnikom u rimskom Zavodu Sv. Jeronima te je preuzeo tu dužnost sredinom studenog 1939, dnevnik je, čini se, ponovno počeo voditi sam Stepinac, možda u pomanjkanju osoba od povjerenja. Ipak, njegov je diskurs u ovom drugom razdoblju vođenja dnevnika dobrim dijelom štur i nepersonalan. Češće će tako on slijediti stil Nežićeva vođenja, nego Stepinca osobno iz razdoblja proljeće 1934. – jesen 1935. godine. Stoga će većinom lakonski navoditi datume i osobe s kojima nadbiskup korespondira ili se sastaje te teme njihove komunikacije. Tako će i dalje većinu stranica dnevnika, čak još više u odnosu na sredinu 1930-ih, činiti pisma, isječki iz novina itd. koji su ubačeni među vlastite rečenice. Zanimljivo, ponekad se ipak nadbiskup Stepinac osvrće te čak kao da polemizira, ili bar zapisuje svoje, obično kraće, mišljenje o pojedinom problemu

⁶ Robert MATIJAŠIĆ, »Nežić, Dragutin«, *Istarska enciklopedija*, dostupno online: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1890> (zadnje posjećeno 2. siječnja 2018).

⁷ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 113–114.

⁸ Npr. sastanak Alojzija Stepinca s potpredsjednikom HSS-a Augustom Košutićem u Remetama 5. III. 1937. A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 206–207.

izrečenom u »zalijepljenom« pismu, novinskom članku i sl. Ponekad ono služi kao uvod, a češće kao zaključak problemu iznesenom u tom umetnutom izvoru.

Na žalost, u (trećem) prijepisu nisu prepisani svi izvori. Prepisivači su ponekad prepisali čitav takav izvor, ali su često preskakali čitave stranice, pogotovo veće, takvih umetnutih cjelina, najčešće uz lakonsku opasku da su »ispušteni kao nepotrebni«. Ako su ispuštali neki novinski tekst, ponekad su uz to stavljali ime novina i datum u kojima je nešto objavljeno, ali povremeno tek naslov članka koji u originalu na tom mjestu stoji, bez naznake otkud je preuzet i pod kojim datumom. U konačnici, može se reći da bez uvida u originale dnevnika na nekim mjestima teško možemo reći o čemu (ili s kime) točno Stepinac polemizira ili što je sve smatrao toliko bitnim da je završilo u njegovim dnevnicima.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata dnevnicima će tako sadržavati i novinske članke, ali i pisma kolega, kao i običnih ljudi koji su se obraćali nadbiskupu tražeći njegovu pomoć u sprječavanju raznih bezakonja. Teško je reći kako na to Stepinac reagira jer je njegova vlastitog teksta u tom razdoblju jako malo. Ako znamo da je u to doba intervenirao, postavlja se pitanje je li se nadbiskup bojao hapšenja, pljenidbe dnevnika, ali i stradanja svih onih koji su se njemu osobno obraćali? Ono što se može istaknuti jest: da nije te probleme smatrao bitnim, ne bi ih priključivao svojim dnevnicima.

Zadnji osobniji upisi koji su završili u dnevnicima vezani su uz prve mjesec NDH 1941. godine. Oni obuhvaćaju razdoblje neposredno nakon proglašenja te »nezavisne« države, a opisuju npr. i nadbiskupov prvi susret s, prema njemu prilično suzdržanim i sumnjičavim Poglavnikom. Nakon sredine 1941. kao da ponovno vođenje dnevnika preuzima neka treća osoba – o čemu, na žalost, nema nikakve bilješke u prijepisu. Da je od sredine 1941. netko drugi vodio dnevnike, vidi se prema mnoštvu »sitnica« koje nam govore o promjeni u diskursu; npr. prema tituliranju Stepinca. Tako se uz ili umjesto Stepinčeva imena od 1941. do 1945. sada piše »Preuzvišeni« (ili skraćeno, Preuzv. ili Pr.), dok se ranije češće pisalo samo »nadbiskup«. Ako bi se moralo nagađati, vrlo vjerojatno je vođenje dnevnika u spomenutom razdoblju prepušteno nekom od njegovih tajnika.⁹

Iako je već i prije u dnevniku (od 1939.) Stepinac sam o sebi pisao u trećem licu, čini se da je prelazak u nečije druge ruke bio praćen s još većom ograničenošću onoga što je završilo u dnevniku, čije su stranice sada još ispu-

⁹ Možda je vođenje dnevnika prepušteno Stjepanu Lackoviću, koji je bio Stepinčev tajnik od sredine 1941. do kraja Drugog svjetskog rata? »Preminuo tajnik Alojzija Stepinca«, *Dnevnik.hr*, dostupno online: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/preminuo-tajnik-alojzija-stepinca.html> (zadnje posjećeno 4. siječnja 2018).

njenije raznim pozivnicama na događaje, novinskim člancima i sl. Ono što je bilo »ručno« uneseno, u to doba zapravo je postalo Stepinčev itinerar, bez ikakvih komentara. Tako malo toga saznajemo o njegovim osobnim stavovima u to doba. Od sredine 1941. do 1945. ono što jest završavalo u dnevnicima pod pojedinim datumima, bilješke su koje govore gdje se Stepinac kretao i s kime se sastajao, eventualno uz vrlo kratke opise o čemu se govorilo. Doista, Stepinac od 1941. do 1945. ide dosta u posjete raznim ministrima, poslanicima i ostalim osobama iz političkog, vojnog i kulturnog života NDH, dok se komunisti ili neki otpor ne spominje. Npr. pod nadnevkom »18. IX. [1944]« stoji: »Prije podne od 9–13 sati boravio je Preuzvišeni sa nadb.[iskupovim] tajnikom Dr. Lackovićem na šetnji na Sljemenu. Poslije podne oko 5 sati primio prof. Dušana Žanka, poslanika II. razreda, koji je boravio neko vrijeme u Francuskoj«.¹⁰

Osobno ili službeno, postojanje drugih dnevnika?

Važno je razumjeti da Stepinac, kao i većina drugih pisaca dnevnika, svoje bilješke čini se nije vodio redovito. Npr. nakon početka 1940, točnije čestitki povodom proslave Nove godine, sve do 18. lipnja iste godine nema nikakvih upisa niti materijala priloženih dnevnicima.¹¹ Slično je i s nekim drugim stvarima, npr. s njegovim hodočašćem po Svetoj Zemlji 1937. godine o kojem u dnevnicima ne postoji nikakav originalni zapis. Slično je i sa samim krajem dnevnika, tj. 5. knjigom. Prema kraju imamo sve kraće i šturije opise, a posljednje što nalazimo u dnevnicima je kraći zapis o Stepinčevim sastancima održanima 1. veljače 1945. te zabilježba da je nakon toga u dnevnik ulijepljena slika poglavnika kako prima »visoke vjerske predstavnike« za Novu 1945. godinu.¹² Sve ovo otvara pitanje postoje li neki drugi njegovi zapisi u ta doba koja su u dnevnicima »prazna« ili ih jako šturo opisuje?

Postoje neprovjerene indicije da je jedna kopija, čak ne prijepis, već fotografirane stranice rukopisa, završila u Beogradu, ali ostaje nejasno gdje je ona točno, u kojoj se instituciji čuva te je li dostupna istraživačima. Nju spominjem jer ta »beogradska« kopija navodno ima šest, a ne pet knjiga.¹³ Drugi opet izvori iz Beograda isticali su da osim pet poznatih Stepinčevih dnevnika

¹⁰ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 596.

¹¹ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 398–399.

¹² A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 606.

¹³ Usp. Veljko ĐURIĆ MIŠINA, »O dnevniku Alojzija Stepinca«, *Standard*, dostupno online: http://standard.rs/2017/06/06/o-dnevniku-alojzija-stepinca/?ns_abc=latin (zadnje posjećeno 5. siječnja 2018) te Branimir STANOJEVIĆ, »Dnevnici Alojzija Stepinca (2)«, *Glas javnosti*, dostupno online: <http://www.glas-javnosti.rs/node/16317> (zadnje posjećeno 5. siječnja 2018).

»postoji i njegov osobni dnevnik koji je u Beogradu«. ¹⁴ Iako je bilo pokušaja da se ustanovi gdje su i što sadržavaju, osim pet poznatih, možebitne dodatne dnevničke knjige koje se pripisuju Stepincu, svi su pokušaji propadali te su još 2003. upitane upravne i arhivske institucije iz Srbije mahom službeno odgovarale da one ne čuvaju građu takvoga tipa. ¹⁵ Držim da bi cjelokupnu priču mogla razriješiti usporedba svih kopija međusobno, kao i njih te originala.

Je li Stepinac i nakon tih zadnjih upisa iz početka 1945. vodio dnevničke zapise barem do hapšenja 1946, te je li to ta fantomska šesta ili neka druga knjiga dnevnika, teško je reći. Npr. prilikom povratka Stepinčevih dnevnika Zagrebačkoj nadbiskupiji kao nasljedniku stvaratelja, istaklo se da se vraća pet svezaka izvornog dnevnika. ¹⁶ Čini se da je Vlada Republike Hrvatske, koja se tek počela izgrađivati, prihvatila mišljenje da su dnevnici ne osobne, već službene zabilješke koje je Stepinac vodio po svojoj dužnosti pomoćnog biskupa, tj. nadbiskupa te da stoga, u eri obnove veza između Crkve i države, trebaju pripadati njegovim nasljednicima u službi, tj. Zagrebačkoj nadbiskupiji. ¹⁷ Neposredno prije ovoga povratka načinjene su u današnjem HDA mikrofilmirane kopije dnevnika, ali samo u zaštitne svrhe. U konačnici uvid u originale, ali i mikrofilme nije moguć bez pisanog dopuštenja Nadbiskupskog duhovnog stola Zagrebačke nadbiskupije.

Davanje, tj. vraćanje dnevnika Zagrebačkoj nadbiskupiji opravdano je izjavom da je ona pravni nasljednik stvaratelja dnevnika. ¹⁸ Doista, možemo se složiti s time, tim više što dnevnike Stepinac počinje voditi s danom kada saznaje da postaje pomoćni biskup, što ga umjesto njega osobno češće vode njegovi bliski suradnici i osobe od povjerenja iz hijerarhije Zagrebačke nadbiskupije te ponajviše što su u njega unašane službene stvari, tj. unutarcrkveni, politički i društveni problemi, a ne opisi npr. osobnih ili obiteljskih događaja (barem ne u užem smislu). Možda postoje i posljednji opisi, koji su u prijepisu »ispušteni kao nepotrebni«, iako sumnjam.

Makar raznorodni po stilu i unutarnjim karakteristikama teksta, Stepinčevi dnevnici su dobrim dijelom doista službeni zapisi, tim više što u doba Drugog svjetskog rata, tj. od sredine 1941, kao što je spomenuto, prelaze u domenu svojevrsnoga rokovnika u koji se gotovo isključivo bilježe razni sa-

¹⁴ »U Srbiji uz dnevnik i spisi o Stepincu«, *Jutarnji list*, Zagreb, 5. lipnja 2003, str. 5.

¹⁵ »U Beogradu zasad ni traga Stepinčevim dnevnicima«, *Večernji list*, Zagreb, 6. lipnja 2003, str. 12.

¹⁶ »Stepinčev dnevnik na Kaptolu«, *Večernji list*, Zagreb, 16. veljače 1991, str. 3. Tom prilikom su originali čak i ponovno uvezani.

¹⁷ »Originalni Stepinčevi dnevnici su u Zagrebačkoj nadbiskupiji«, *Novi list*, Rijeka, 5. lipnja 2003, str. 7.

¹⁸ »Stepinac je pisao i intimni dnevnik, koji je u Beogradu«, *Večernji list*, dostupno online: <https://www.vecernji.hr/vijesti/stepinac-je-pisao-i-intimni-dnevnik-koji-je-u-beogradu-736762> (zadnje posjećeno 5. siječnja 2018) te J. BATELJA, »Stepinac – kompas za ravnanje«, str. 25.

stanci koje je nadbiskup imao. Teško je reći kome su dnevници upućeni, jer se sam Stepinac ne izjašnjava za koga ih vodi i kome ih treba predati u nasljedstvo. Definitivno držim da su to ipak njegovi nasljednici unutar Zagrebačke nadbiskupije. Možemo nagađati i to na temelju nekih dijelova u prvim tomovima dnevnika da bi, pomalo u stilu Konstantina Porfirogeneta i njegova djela *De administrando imperio*, dnevници mogli biti i didaktički priručnik usmjeren Stepinčevu nasljedniku, da bolje razumije ulogu i probleme s kojima se nadbiskup susretao u svom radu.

Sam Stepinac nije previše govorio o karakteru i poslanju dnevnika. Jednom je prilikom, 1951, daleko nakon što su oni zaplijenjeni, sam ukratko istaknuo kako smatra da su bitni za razumijevanje okolnosti vremena u kojem je živio. Nadalje, naglasio je kako se dvoumio oko njihova pisanja, ali i podcrtao koliko smatra da je zapljena bila moralno i zakonski upitna. Shvaćao je ipak, da se neki dijelovi mogu iskoristiti protiv njega: »Žao mi je, da su moji dnevници došli u ruke ovim kukavicama. Lijepo sam rekao Nežiću neka ih uništi, ali on kao historičar ni čuti o tome, nego to su važni dokumenti, to treba sačuvati [...]. Poslije smrti moga predšasnika mislio sam, da ne nastavim pisanjem dnevnika, a onda opet mislim si, reći će poslije, evo ovaj je barbarin zanemario važnu ovu stvar i tako sam nastavio i tim pisanjem. Na kraju došlo je njima u ruke. No, nadam se, da će oni opet doći na svoje mjesto. Pitat će jednog dana za njih. Možda bude netko sretan, da ih može vratiti. To je kulturna i moralna sramota. To je najsramočnija otimačina. Takva šta ne bi se dogodilo u jednoj kulturnoj zemlji.«¹⁹

Ovime je Stepinac dao odgovore na mnoga važna pitanja. Vezao je dnevnik uz svoje službene dužnosti, objasnio kako se dvoumio oko njihova vođenja te razloge nekih »rupa« u pisanju (npr. 1937, nakon Bauerove smrti). Isto, sam je podcrtao njihovu povijesnu važnost te potrebu njihovog vraćanja u posjed nadbiskupije kojoj je bio na čelu.

Jugoslavenske tajne službe i dnevници nadbiskupa Stepinca (1946–1991)

Ovime se otvara zanimljivo pitanje što se sa Stepinčevim dnevnicima dogodilo između njihovih zadnjih unosa (1945) te povratka Zagrebačkoj nadbiskupiji (1991)? Dnevници su pronađeni 1946. u premetačini koja je pratila Stepinčevo hapšenje te su tom prilikom zaplijenjeni od strane UDB-e. Sam je Stepinac u jednom pismu Ivanu Meštroviću iz kućnog pritvora u Krašiću

¹⁹ Juraj BATELJA, »Bjelodanost, a ne tajna!«, *Blaženi Alojzije Stepinac: Glasnik postulature*, god. 10, br. 3–4, Zagreb, 3. listopada 2003, str. 89–90.

1954. istaknuo kako je 1946. »komunistička policija upadala po volji u nadbiskupski dvor, ne bi li što našli. Uhapšen je bio i privremeni tajnik [Ivan Šalić – op. S. G.] (nalazi se i danas još u zatvoru u Lepoglavi, iz kojeg valjda ne će izaći živ) i pod teškim mukama ispipali su od njega neke stvari, pa su tako saznali i kamo je on spremio moje dnevničke (svega kojih pet svezaka) i odnijeli ih. Vidio sam čak u novinama, kako se diče svojom kradjom, jer su bili naslikali i hrbat s dnevnika s mojim imenom«.²⁰

Zanimljivo, sami dnevnički čini se da nisu korišteni, barem ne opširnije, kao dokazni materijal na suđenju Stepincu i drugima 1946. godine, ni od strane obrane, ali ni optužbe.²¹ Vjerojatno je to bilo radi političkih pritisaka da se proces što prije privede kraju. Dokumentima i svjedocima opširno suđenje nadbiskupu Stepincu započelo je 30. rujna, a završilo izricanjem presude 11. listopada 1946. godine.²² Nakon toga Stepinac se našao u zatvoru.

Po završetku suđenja su i originali i pretipkane kopije čuvani od strane UDB-e, a zatim njene nasljednice od kraja 1960-ih, *Službe državne sigurnosti*. Čini se da su prve kopije dnevnika napravljene za potrebe Stepinčeva suđenja. Neznatnog datuma, ali očigledno kasnije, čak su i sastavljene kraće *Upute za prijepis dnevnika Stepinca, radi ovjerovljavanja*, koje se nalaze na početku omota koji sadržavaju dnevničke, a govore nam da je vlastima socijalističke Jugoslavije, barem na papiru, bilo u interesu da se dnevnički prepisuju što izvornije se držeći originala. Tako je trebao biti zadržan doslovni tekst, navođen izvorni poredak na stranici, uz naznaku svih autorovih bilježaka, brojeva stranica u originalu, uz bilješke o svim ispuštenim stvarima (npr. točnim naslovima izrezaka iz novina, fotografija, poziva na večere, pečata, itd. koji su bili u originalu dnevnika), opaske o riječima koje su u originalu precrtane (ali su čitljive ili nečitljive).²³ Kao što smo iz dosadašnjeg opisa vidjeli, od toga se ipak pomalo odstupalo.

Treći primjerak kopije Stepinčevih dnevnika nakon nadbiskupova suđenja postao je dio velikog »dosjea Stepinac«, koji je obuhvaćao više desetaka tisuća stranica, pri čemu je bitno napomenuti da su neki dijelovi tog spisa očito s vremenom izlučivani, dok su drugi ubacivani još barem tijekom 1960-ih

²⁰ »Pisma nadbiskupa Alojzija Stepinca Ivanu Meštroviću«, *Stepinac mu je ime: Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, ur. Vinko NIKOLIĆ, vol. I, Zagreb, 1991, str. 436.

²¹ Robin HARRIS, *Stepinac: Njegov život i vrijeme*, Zagreb, 2016, str. 262–263. Isto tako Aleksa Benigar ističe da mnogo toga što je bilo nepoćudno tadašnjem režimu, posebice mnogi dokazi ili izjave koje su Stepincu išle u prilog, uopće nisu završili u novinama pod režimskom kontrolom. Ističe da takvih stvari nema ni u službenom stenogramu sudske rasprave, koji je jedan činovnik redigirao pri svakoj zamjeni stenografa. Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, Zagreb, 1993, str. 531–532.

²² R. HARRIS, *Stepinac*, str. 267.

²³ »Upute za prijepis dnevnika Stepinca, radi ovjerovljavanja«, HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 34.

u taj veliki spis. Ipak, je li što ubačeno u same dnevnike, ne možemo reći na temelju prijepisa.

Teško je reći koliko je prijepisa dnevnika načinjeno, ali čini se da ih nije bilo puno. Iz službene zabilježbe koju je unio jedan od ključnih ljudi Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske Mate Grubić u svibnju 1983, »predmet 001–0, redni broj 50/33 ‘Dr Alojzije Stepinac – dnevnik dr A. Stepinca, 5 knjiga’« bio je neovjereni prijepis. Usto je uočeno kako svih pet knjiga dnevnika u prijepisu obuhvaća 606 stranica teksta. Iako se radilo o neovjerenom prijepisu, istaknuto je da »po svom sadržaju predmet spada u kategoriju ‘A’ i nije za korištenje izvan službe D[ržavne] S[igurnosti]«. ²⁴ U drugoj bilješci, kraćoj, ali nedatiranoj i nepotpisanoj, za koju se može reći da je pratila ovu prethodnu, istaknuto je kako su »dnevnicima« dani SDS-u »samo na čuvanje, a mogu se koristiti isključivo po odobrenju Predsjedništva SR Hrvatske. To se odnosi i na radnike i rukovodioce Službe«. ²⁵

Druge nam bilješke govore da su još barem do 1990. ti dnevnicima ipak obrađivani u SDS-u, pri čemu su pisačim strojem rađene svojevrstne kraće regeste koje su upozoravale na pojedine (za SDS) »zanimljive«, tj. bitne rečenice zapisane na određenim stranicama dnevnika. Radi se mahom o važnijim sastancima Stepinca, npr. s članovima vlade NDH, službenim putovanjima (npr. u Rim 1941), pismima koja su mu upućena, a dio su dnevnika itd. Npr. »str. 514 Papina poruka Stepincu u vezi događaja u Glinskoj crkvi«. ²⁶

Pri prijepisu je načinjen i tzv. *Kratki pregledi materijala iz dnevnika dr. A. Stepinca, koji eventualno dolazi u obzir za korištenje u štampi*. Već iz ovako formuliranog naslova dokumenta vidi se za što je trebalo poslužiti 40 izvadaka iz 5 velikih cjelina (bilježnica) koje su činile Stepinčeve dnevnik. Pri tome je ono što su vlasti smatrale inkriminirajućim variralo od nekoliko riječi do stranice teksta, ali i čitavih pisama i novinskih članaka, dijelova koji su također bili »prilijepljeni« uz tekst te su tako činili integralne dijelove dnevnika. ²⁷

Koliko je toga »nadopisala«, »izbrisala« ili drugačije »redigirala« UDB-a ili određeni pojedinci bliski njoj? ²⁸ Teško je išta tvrditi. Zato se treba vrati-

²⁴ »Zabilješka« RSUP-a SRH od 4. V. 1983. HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 32.

²⁵ Nedatirana bilješka na početku omota dnevnika. HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 32.

²⁶ Regeste naziva »Dnevnik od [sic!] Alojzija Stepinca za razdoblje od 30. 5. 1934 do 13. 2. 1945 godine«, HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 32.

²⁷ »Kratki pregledi materijala iz dnevnika dr. A. Stepinca, koji eventualno dolazi u obzir za korištenje u štampi«, HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 35.

²⁸ J. BATELJA, »Bjelodanost, a ne tajna!«, str. 90–91.

ti originalima te na temelju njih poduzeti daljnje znanstvene korake. Daleko smo napredovali na znanstvenim poljima, pa bi unutarnja i vanjska analiza originala, u rukama stručnjaka, konačno mogla reći što je točno doista izvorno, a što je eventualno »ubačeno« od strane jugoslavenskih tajnih službi.

Kako su socijalističke vlasti, u posjedu dnevnika, koristile te zapise te pritom rabile ili zlorabile svoju poziciju? Doista, to možemo vidjeti analizirajući okolnosti prvih javnih objava nekih dijelova dnevnika. Zanimljivo, vlasti socijalističke Jugoslavije odlučile su na prijelazu 1952. u 1953. u dva nastavka dopustiti, čini se po prvi puta, objavu dijelova toga dnevnika u časopisu *Međunarodna politika*, dvotjedniku rezerviranom za diplomatsku i intelektualnu elitu režima. Pritom je istaknuto: »Jugoslavenske vlasti su u posjedu ličnog dnevnika Alojzija Stepinca. Dnevnik se sastoji od pet knjiga i obuhvata period od 30 maja 1934 do 13 februara 1945 godine.«²⁹ Inače, sam povod za ovu prvu poznatu objavu »izvučenih« rečenica iz dnevnika kojima se stvaralo negativno okruženje oko nadbiskupova lika te ga se time nesumnjivo nastojalo odvojiti od običnih ljudi, bio je nimalo prozaičan – Stepinac, koji je u to doba bio u kućnom pritvoru u Krašiću, upravo je krajem 1952. imenovan za kardinala, što je zaoštrilo ionako loše odnose socijalističke Jugoslavije i Svete Stolice te pridonijelo prekidu diplomatskih odnosa koji je uslijedio.³⁰

Način ove prve objave izvadaka dnevnika od ruku nepoznatog autora u *Međunarodnoj politici* 1952 / 1953. bio je takav, a ponavljat će se i u budućnosti u drugim tiskanim djelima, da se izvuku samo one rečenice koje pokazuju Stepinca pred »jugoslavenskim narodima [kao] simbol masovnog klanja i uništavanja pravoslavnog i jevrejskog stanovništva. On je simbol verske netrpeljivosti i zaštitnik najvećeg zla u istoriji hrvatskog naroda – ustaštva.«³¹ Pri tome često nema kontekstualizacije rečenica ili se ona nastoji dati na jedan više ili manje neobjektivan, pa čak bi se moglo reći otvoreno, i zlonamjeran način. Iako dobar dio rečenica doista stoji u dnevnicima, vidi se kako mnogi uz originalne rečenice stavljaju epitete i opise kojih ne možemo naći u originalu. Npr. opisujući u članku »Stepinac u svetlosti dokumenata« (1952) prvi

²⁹ »Stepinac u svetlosti dokumenata« (2), *Međunarodna politika*, god. 4, br. 1, Beograd, 1. siječnja 1953, str. 14.

³⁰ Ne pokazujući nikakvo razumijevanje za potez proglašenja Stepinca kardinalom, a iznerviran i miješanjem u organiziranje svećeničkih udruženja u Jugoslaviji, ali i tršćansku krizu, Beograd je službeno prekinuo sve diplomatske odnose s Vatikanom. Miroslav AKMADŽA, »Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine«, *Croatica Christiana periodica*, god. 27, br. 52, Zagreb, 2003, str. 193–197; R. HARRIS, *Stepinac*, str. 324.

³¹ »Stepinac u svetlosti dokumenata« (2), *Međunarodna politika*, god. IV, br. 1, Beograd, 1. siječnja 1953, str. 14. Usp. sa »Stepinac u svetlosti dokumenata« (1), *Međunarodna politika*, god. III, br. 24, Beograd, 16. prosinca 1952, str. 20–22. Zanimljivo, već su u ova dva članka na nekoliko mjesta ubačeni, doduše gotovo potpuno nečitki, faksimili dnevnika, koji su očito već bili pripremljeni.

susret Stepinca s Pavelićem ističe se kako je posljednji rekao »da neće biti tolerantan prema srpsko-pravoslavnoj crkvi, jer to za njega nije crkva, nego politička organizacija«. Na to je »kao svoj komentar i divljenje prema ovim rečima Stepinac [u dnevnik] napisao da je 'dobio dojam, da je Poglavnik iskreni katolik'«. ³² Ipak, ako čitamo prijepis dnevnika o tom sastanku, vidimo kako je Stepinac jako oprezan. Dapače, obojica su bili oprezni na tom kratkom, 15-minutnom razgovoru. Prvi puta se nadbiskup sastao s Pavelićem te mu je, navodno, prvo doista »zaželio božji blagoslov u radu i naglasio da se crkva ni do sada nije miješala niti se želi u buduće miješati u aktivnu politiku. Nadbiskup samo jedno moli od Poglavnika i nove državne vlasti, naime da se poštivaju katoličke tradicije i omogući crkvi slobodno djelovanje«. Nakon toga je pokušao Pavelića razuvjeriti da je »'jugoslavenski' orijentiran [...] u smislu da želi centralističku Jugoslaviju sa dominacijom Srba«. Stepinac je doista zapisao kako je za vrijeme sastanka »dobio dojam, da je Poglavnik iskreni katolik i da će crkva imati slobodu u svom djelovanju i ako se nadbiskup ne podaje iluziji da bi sve moglo ići bez poteškoća«, ali je i zapisao Pavelićeve negativne opservacije o starokatoličkoj i pravoslavnoj vjerskoj zajednici, bez opaske da je Poglavniku kontrirao. ³³

U konačnici bih rekao da su ovakvi (prvi) načini objave dijelova dnevnika pomogli oblikovanju javne slike o nadbiskupu Stepincu kao negativnoj osobi. I kasniji primjeri pokazuju da je režim dopuštao da se dnevnicima koriste samo kada bi na neki način mogli štetiti Stepincu ili Katoličkoj crkvi.

Četiri i pol godine nakon smrti kardinala Stepinca, krajem 1964, Zagreb je posjetio talijanski novinar i publicist Carlo Falconi, koji je tada pripremao knjigu radnog naslova *Šutnja Pija XII u odnosu na zločine nacifašizma*. Preko hrvatskih publicista Frane Barbierija i Ive Mihovilovića, koji su se inače bavili sličnim temama, došao je u posjed knjiga koje su opisivale suradnju Crkve u Hrvatskoj i Vatikana tijekom Drugog svjetskog rata, napose »'Magnum Crimen', 'Suđenje Stepincu' te 'Tajni dokumenti Vatikana i ustaške NDH'«. Osim nekih kopija dokumenata, očito je istim kanalima saznao za postojanje i druge dokumentacije o Stepincu, npr. njegovih dnevnika, pa je zatražio od *Komisije za vjerska pitanja* Hrvatskog sabora da mu se dopusti rad na njima. S jedne strane odgovorni su smatrali da se radi o dobroj ideji, procjenjujući da je Falconi »uvjereni antiklerikalac, najbolji poznavatelj Vatikana i njegove politike, objektivan i politički nezavisan«. Stoga su držali da bi bilo dobro da se njemu kao strancu povjere Stepinčevi dnevnicima na korištenje i objavu. Tim više što bi objava od strane nejugoslavena i izvan granica Jugoslavije mogla

³² »Stepinac u svetlosti dokumenata« (1), str. 22.

³³ A. STEPINAC, *Dnevници*, str. 507–508.

»imati za nas daleko povoljniji odjek« u odnosu da se objave u državi i od strane nekog bliskog režimu. Problem je bio što Falconi nije poznao jezik, pa je bilo potrebno nekako mu i prezentirati sam tekst dnevnika. Ipak je zaključeno da se taj posao povjeri Institutu za izučavanje radničkog pokreta, tj. dogovori s »direktorom Instituta« [tada dr. sc. Franjo Tuđman – *op. S. G.*]. Falconi, koji je tada bio u Rimu, imao je navodno kratak rok za predaju rukopisa izdavaču. Iako je dobio pristup određenim kopijama dijelova dnevnika i drugim materijalima koje je UDB-a dostavila, a inkriminirali su Stepinca, on je ipak htio što hitniji i cjelovit pristup originalima dokumenata i osobito dnevnika, a ne kopijama. Djelatnici UDB-e, koji su imali pristup dnevnicima, bili su u dilemi. Isticali su kako u Stepinčevim dnevnicima i drugim dokumentima, očito onima koji su bili dio njegova dosjea, ima »podataka koji idu nama u prilog, a ima i suprotnih«. Dapače, istaknuli su kako je mišljenje djelatnika republičke Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, kao i Savezne za vjerska pitanja da je »Falconijevo djelo korisno za našu zemlju« te da bi bilo »bolje da on kao stranac i nezavisan publicist objavljuje takve stvari, nego da ih objavljujemo mi sami. Međutim, oni nisu u stanju ocijeniti je li korisno učiniti presedan i otvoriti mogućnost ostalim publicistima da se koriste ovim dokumentima«. ³⁴

Na kraju je Falconi čini se ipak nešto dobio, iako ostaje nejasno što točno. Kasnije je isticao da je dobio mnoštvo dokumenata i uvid u Stepinčev dnevnik, ali je materijale dobio pomiješane, pa ni sam nije mogao reći o čemu se točno radi. ³⁵ Nadalje, možda i zbog tromosti u odlučivanju režimskih tijela, zacijelo nije dobio cjelokupne materijale, barem do vremena zaključenja rukopisa. ³⁶

Definitivno se treba složiti sa zaključkom da dobro dokumentirana priča oko Falconijeva traženja pristupa dnevnicima pokazuje kako je UDB-a, koja je u svom posjedu imala dokumente vezane uz Stepinca, pa tako i njegov dnevnik, nastojala njima manipulirati. Dapače, valja se složiti da ovo pokazuje kako su se pri režimskim tijelima razmatrale opcije kojima bi se određeni, unaprijed pripremljeni materijali, dali »osobama od povjerenja«, s međunarodnim ugledom i barem formalnom nepristranošću, kako bi ih oni prvi prezentirali u svijetu i tako postigao za jugoslavenski socijalistički režim pozitivan propagandni efekt. ³⁷

S druge strane već godinu dana po objavi Falconijeve knjige situacija se ponešto promijenila jer je nakon nekoliko godina priprema, tada i službeno

³⁴ HDA, SDS RSUP SRH – nove akvizicije. 6.3 Dosje 301681 (Alojzije Stepinac), omot 63.

³⁵ Dapače, sam Falconi je istaknuo kako je materijale dobio putem Ureda za kriminološka istraživanja, koji je tada bio izravno povezan s UDB-om. »Jedna pogana knjiga«, *Stepinac mu je ime*, vol. II, str. 416–451.

³⁶ ISTO. Vidi: Carlo FALCONI, *The Silence Of Pius XII*, Boston, 1970.

³⁷ Gordan AKRAP, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZN-e*, Zagreb, 2016, str. 54.

započeo proces postupne obnove diplomatskih odnosa između Svete Stolice i socijalističke Jugoslavije, koji će kulminirati posjetom Josipa Broza Vatikanu 1971. godine.³⁸ Nakon toga dnevnici nisu više korišteni u neke »propagandne« svrhe sve do iza smrti Josipa Broza, kada su nacionalni i vjerski sukobi u Jugoslaviji počeli izbijati na vidjelo.

Prvi je u formi opširnije monografije na prijepise dnevničkih knjiga Stepinca koje se čuvaju »u Arhivu Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova SR Hrvatske u Zagrebu« upozorio još sredinom 1980-ih Branimir B. Stanojević u svojoj knjizi u kojoj je prikupio razne dokumente kojima je dokazivao Stepinčevu krivnju za događaje vezane uz Drugi svjetski rat. Dapače, autor je prvi prilično sustavno »izvukao« rečenice iz prijepisa koje je smatrao zanimljivijima i važnijima u dokazivanju da je, kako je Stanojević naglasio, Stepinac bio opterećen »predrasudama i zlom« koja su se »morala iskazati onako kako se to već dogodilo«.³⁹

Nakon toga dogodio se prvi ozbiljniji pokušaj jednoga hrvatskog znanstvenika da upozori na postojanje i važnost ovoga izvora te da ga pokuša objaviti. U dva navrata tjednik *Danas* je u nastavcima koje je potpisivao istaknuti hrvatski povjesničar Ljubo Boban objavljivao dijelove Stepinčevih dnevnika. Prvi puta dijelove od početka dnevnika (1934) do 1937, i to u tjednim nastavcima od 25. srpnja 1989. do 30. siječnja 1990. godine. U drugom navratu objavljivanja dnevnika u vidu feljtona, od 29. svibnja 1990. do 2. listopada 1990, iz tjedna u tjedan, razdoblje koje su Stepinčevi dnevnik pokrivali išlo je od 1939. do kraja 5. knjige dnevnika, tj. početka 1945. godine. Iz ovoga se vidi da je i Ljubo Boban vjerojatno koristio prijepis dnevnika koji je bio dio njegova dosjea u SDS-u RSUP-a SRH, tj. koja je danas dio fonda te ustanove i koji mi ovdje navodimo.

Kako je Ljubo Boban dobio dnevnike na korištenje, teško je reći, ali nakon što je završio s objavom uspostavljena je Republika Hrvatska, čije su vlasti vratile dnevnike 1991. u posjed Zagrebačke nadbiskupije. Zanimljivo je svjedočanstvo o tom pitanju iznio 2003. Petar Strčić. On je ustvrdio da je na prijelazu 1980-ih u 1990-te uspio spriječiti da se Stepinčevi dnevnik iz arhiva republičkog SUP-a pošalju u »centralu« u Beograd, i da ih je uspio prebaciti u tadašnji Arhiv Hrvatske (današnji Hrvatski državni arhiv). »Smatrao sam da taj materijal ne smije biti prebačen u Beograd. Iz iskustva znam da postoje mogućnosti izbacivanja, čišćenja te ubacivanja materijala, što u povijesti nije

³⁸ Miroslav AKMADŽA, »Pregovori Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanje protokola iz 1966. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, br. 2, Zagreb, 2004, str. 498.

³⁹ Branimir B. STANOJEVIĆ, *Alojzije Stepinac zločinac ili svetac (Dokumenti o izdaji i zločinu)*, Beograd, 1985, str. 45–53.

rijedak slučaj, pa se ti materijali zloupotrebljavaju». ⁴⁰ Tako je akademik Strčić zapravo ne samo potvrdio da su originalni dnevnika u pet svezaka bili u arhivu SDS-a RSUP-a SRH te da su od tamo preneseni u HDA, već je i jasno ustvrdio da s njihovim tekstom, barem od samog kraja 1980-ih, nisu rađene nikakve makinacije. Dapače istaknuo je da ih je već tada potajno odnio i pokazao zagrebačkom nadbiskupu Franji Kuhariću. »Bio je duboko ganut. Tražio je da se iz Nadbiskupskog arhiva donesu dnevnici Stepinčeva prethodnika, nadbiskupa Bauera. Listajući ih utvrdili smo da je Stepinac svoje dnevnike pisao po uzoru na Bauera«. ⁴¹

Pitanje objave

Iako su originali 1991. vraćeni stvaratelju, kompletan arhiv SDS-a kao nasljednika UDB-e, početkom 2015. predan je Hrvatskom državnom arhivu, a od početka 2017. postao je dostupan bez ograničenja. Stoga je i ovaj, III. prijepis dnevnika, zajedno s ostatkom Stepinčeva spisa, konačno postao dostupan istraživačima.

Baš zbog toga što dnevnici nikada nisu cjelovito objavljeni, u proteklom je razdoblju dolazilo do mnogih manipulacija samim Stepinčevim diskursom. Mnogi su autori tako tvrdili da su imali uvid u originale ili (kompletnije) prijepise dnevnika te su iz njih, obično prigodno, navodili ono što je trebalo da osnaže svoj dokazni postupak, obično vezan uz to da difamiraju ili osnaže (čak i dodatno »posvete«) samu Stepinčevu osobu. Radili su to ne samo obični ljudi, pritom se često pozivajući na u tisku objavljene dijelove Stepinčeva dnevnika (obično već spomenute tekstove Ljube Bobana u tjedniku *Danas*), već i stručnije osobe. *Modus operandi* je takav da se obično kombiniraju stvarne Stepinčeve rečenice, s onima za koje nema dokaza da je Stepinac ikada zapisao ili stvarnim rečenicama daju neku svoju kontekstualizaciju. Tako se stvara jedan splet dokaza koji kao da govori npr. da je Stepinac samo bio opsjednut istrebljenjem Srba te se mogu protumačiti kao govor mržnje protiv Srba. Npr. književnik i književni teoretičar Radomir Smiljanić u jednom je intervjuu istaknuo šest citata iz Stepinčeva dnevnika. Od toga je tek jedan doista negativan Stepinčev citat, ali od pola rečenice (ne cijela), izvučen iz konteksta, a doista vezan uz 4. knjigu dnevnika i strane 172 i 173 na koje ih Smiljanić stavlja. ⁴²

⁴⁰ »Originalni Stepinčevi dnevnici su u Zagrebačkoj nadbiskupiji«, *Novi list*, Rijeka, 5. lipnja 2003, str. 7.

⁴¹ ISTO.

⁴² Usp. »Uvid u tajni dnevnik«, *Pravda*, dostupno online: <http://www.pravda.rs/lat/2017/04/23/uvid-u-tajni-dnevnik-pogledajte-sta-je-ustaski-zlocinac-stepinac-govorio-o-srbima/> (zadnje posjećeno 4. siječnja 2018) te A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 494–495.

Što se tiče antisrpske retorike u Stepinčevim dnevnicičkim bilješkama, ukratko, mora se reći da nje ima. Stepinac ne skriva svoje hrvatstvo, ističe njegovu odvojenost od drugih nacija, čak ga i izdiže. Za negativnosti u monarhističkoj Jugoslaviji na stranicama dnevnika krivi, doista, ali između ostalog, i Srbe. Zašto doista, ali između ostalog i...? Zato što se Stepinac puno češće nego o Srbima (dakle, u nacionalnom smislu), negativno izražava o masonima i komunistima. Doista, sudeći po dnevnicima, te dvije su mu skupine bile glavni »trn u peti«. Čini se da su Stepinčevo izrastanje i obrazovanje u doba u kojem je Crkva od kraja 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća jasno definirala svoje izrazito socijalne, ali antiliberalne i antilijeve stavove, osuđujući materijalizam i otuđenje čovjeka od zajednice, uvelike oblikovala Stepinčeve svjetonazore. Utjecaj masona i komunista na hrvatsko društvo Stepinac drži upravo pogubnim, kao i neki drugi njegovi suvremenici.⁴³ Negativno će se izražavati o mnogim drugim pojavama i politikama, ponajviše onoj »beogradskoj«, koju između redaka naziva velikosrpskom, ali i o politikama HSS-a. Stepinac tako ne skriva svoje neslaganje s Mačekomovim političkim vodstvom hrvatskoga naroda.⁴⁴ Drži da se u HSS »uvuklo« previše liberala, pa čak i komunista. Dok hvali dobrotu, finoću i »privrženost Crkvi« bana Savske banovine Viktora Ružića, kojeg je postavila JRZ, tj. premijer Milan Stojadinović, bana Banovine Hrvatske Šubašića drži čak, a to je najveća uvreda, prikrivenim masonom.⁴⁵ Unatoč tome sa strepnjom će pratiti pad Cvetkovića i kneza Pavla te će sa zebnjom za budućnost osuditi (opet) srpske vojne i političke krugove i Mačekovo oklijevanje za puč 27. ožujka 1941. godine.⁴⁶

Između redaka može se iščitati da je Stepinac hrvatski nacionalist i konzervativac, bliži po stavovima budućem ministru u vladama NDH Mili Budaku, s kojim se nekoliko puta sastao u doba Banovine Hrvatske, nego npr. Vladku Mačeku. Ipak, i frankovca Budaka otvoreno će kritizirati te mu navodno u lice isticati u kolovozu 1940. da Crkva ne pobija hrvatske nacionaliste, ali da pobija »zlu ideju poganskog nacionalizma kakav se je pojavio u Njemačkoj, jer onakve doktrine ne može katolička crkva da prihvati«.⁴⁷

Uz sve navedeno važno je istaknuti da su njegovi sastanci s osobama iz političkog života i općenito politika tek jedan dio dnevnika. Doista, Stepinac se na dnevnicičkim stranicama dotiče i mnogih drugih pitanja iz javnog života,

⁴³ Npr. imamo u tom kontekstu primjer još jednog bliskog blaženika rimokatoličke crkve, Ivana Merza. »Blessed Ivan Merz«, dostupno online: <http://ivanmerz.hr/staro/international/eng/index.htm> (zadnje posjećeno 4. siječnja 2018).

⁴⁴ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 432.

⁴⁵ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 352, 404.

⁴⁶ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 489–497.

⁴⁷ A. STEPINAC, *Dnevnici*, str. 405.

posebice jer se on isto tako sastaje i s osobama iz domene društvenog, kulturnog i vjerskog života. Doista, ako nešto treba naglasiti široj javnosti to je da nam dnevnicima daju dobar uvid u njegove šire, a ne samo političke svjetonazore. Zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca na stranicama dnevnika upoznajemo kao produkt svoga vremena. Njegovu osobu i njegove zapise treba tako promatrati, iako se može reći da oni mogu narušiti kod nekih aureolu svetosti koja se nastoji stvoriti prije kanonizacije. Ne ulazeći u njegovo držanje pred komunističkim vlastima 1945. i 1946, iz dnevnika koji su vođeni od sredine 1934. do početka 1945. na nekim se mjestima jasno vide Stepinčeva osobna razmišljanja, politički, nacionalni kulturni i drugi stavovi. Ali vide se i strahovi. Ne shvaćam zašto bi to bilo sporno. Zar svaki svetac nije bio i čovjek?

Ukratko, autor ovih redaka doista smatra da bi se trebalo dopustiti istraživačima suvremene crkvene povijesti, u red kojih sebe ne ubraja, uvid u originale dnevnika. Dapače, treba se dopustiti da, uz stručne komentare, počnu s procesom pripreme ovih vrijednih dnevnika za objavu.⁴⁸ I to zato što su sa stajališta hrvatske povijesti i šire kulture oni jako bitan izvor, koji će pomoći rasvijetliti mnoge dosad nepoznate aspekte naše prošlosti od sredine 1930-ih do sredine 1940-ih, pa čak i potaknuti nova istraživanja. Objavom originala dnevnika ne samo da bi se bolje objasnilo Stepinčevu osobu već bi se i izbi- lo argumente barem dijelu onih koji zastupaju teze poput onih »da je hrvatski kardinal Alojzije Stepinac projektant eliminacije srpskog naroda i da je u svojim dnevnicima planirao pokatoličavanje Srbije«. ⁴⁹ Bez prave kritičnosti, stvari doista idu iz jedne krajnosti u drugu. Preko Stepinčevih dnevnika i danas se »u prvom slučaju ide na frontalnu osudu Katoličke crkve, u drugom se slučaju ona frontalno brani«. ⁵⁰

Zaključak

Dnevnicima koje je vodio zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac važan su izvor za poznavanje crkvene, političke, gospodarske, ali i šire društvene i kulturne prošlosti. Sam Stepinac, koji ih je vodio od 1934. do 1945, čini se da

⁴⁸ Slažem se tu u potpunosti s mišljenjem Ljube Bobana, koji je doživio kritike, nakon objave dijelova dnevnika u *Danasu*. On je 1990. isticao da je priprema kritičkog izdanja »posao od dvije, tri godine«, ali da bi oni mogli »biti od velike pomoći istraživačima, publicistima i novinarima«. Isto tako optimistično je isticao »da će i original u skoro vrijeme biti pristupačan javnosti«. »Razočarani Stepinac: Akademik prof. dr. Ljubo Boban o nastavku feljtona 'Dnevnik kardinala Stepinca'«, *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. svibnja 1990, str. 21.

⁴⁹ Vesna ŠURBAT, »Šokantno svjedočenje: Kako je Stepinac planirao pokatoličavanje Srba«, *Blic*, dostupno online: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/sokantno-svedocenje-kako-je-stepinac-planirao-pokatolicavanje-srba/0ymkt8e> (zadnje posjećeno 4. siječnja 2018).

⁵⁰ Ljubo BOBAN, »Alojzije Stepinac: Nepoznati dnevnik (1)«, *Danas*, 25. srpnja 1989, str. 63.

nije razmišljao o njihovoj objavi, ali ih je opisivao kao bitne, makar službene izvore. Doista, oni jesu službeni zapisi koje je vodio sam Stepinac, ili čak češće osobe od njegova najužeg povjerenja, tj. njegovi tajnici u to doba. Iz tog i drugih razloga oni se razlikuju čak kad uspoređujemo međusobno prijepise 5 knjiga, tj. bilježnica u kojima su oni vođeni.

Važno je razumjeti da su dnevnici zaplijenjeni prilikom Stepinčeva hapšenja 1946. te da su do kraja socijalističkog razdoblja bili čuvani od strane jugoslavenskih tajnih službi, koje su napravile više raznih kopija te povremeno dopuštale objavu nekih dijelova, tj. rečenica koje su služile njima i osobama od njihova povjerenja kao »municija« u učvršćivanju socijalističke vlasti, a u sukobu s Katoličkom crkvom. Iako mnoge od tih rečenica doista stoje zapisane bar u prijepisima nadbiskupova dnevnika, one su u pravilu objavljivane izvučene iz svog vremenskog, prostornog i društvenog konteksta, bez propitkivanja o motivima samog autora. Ono što se nije uklapalo u neku tezu koju je autor htio istaknuti citiranjem Stepinca jednostavno je preskakano ili zanemarivano. Nakon 1991. originali dnevnika su vraćeni Zagrebačkoj nadbiskupiji, ali baš radi njihovog neobjavljivanja, oni su počeli stjecati mitski status, kojeg su koristili i protivnici i podržavatelji Stepinca. Na temelju III. pretpitkane kopije Stepinčevih dnevnika, koja je dio njegova dosjea, možemo samo zaključiti da originale ovih dnevnika treba definitivno znanstveno analizirati te potom objaviti kako bi znanstvena zajednica i šira javnost sama stekla uvid u ovaj vrijedni izvor, dinamično vrijeme 1930-ih i 1940-ih, ali i samu osobu vjerojatno jednoga od budućih svetaca Katoličke crkve.

Summary

ARCHBISHOP ALOJZIJE STEPINAC'S JOURNALS: III TRANSCRIPT FROM THE STEPINAC DOSSIER

Zagreb Archbishop Alojzije Stepinac wrote his journals from 1934 to 1945. In them, he described different events he found important on a daily basis. After the end of the Second World War, authorities of the new Socialist Yugoslavia arrested and convicted Stepinac in 1946, while his journals were confiscated. In the next few decades, some of the sentences from these journals were still used in the conflict between the Communist authorities and the Church. In 1991, the Republic of Croatia was formed and its new government decided to return the original journals to the Archdiocese of Zagreb as the successor of their creator.

Archbishop Alojzije Stepinac's journals are an important source for the ecclesiastical, political, economic, and even broader, social and cultural past. They can be described as official records that were kept by Stepinac himself, or the persons of his closest

confidence. Based on the third transcript of Stepinac's journals, which is part of his dossier kept in the Croatian State Archives, we can conclude that the originals of these journals should certainly be analysed and, consequently, published. In doing so, the scientific community and the general public could gain insight into these valuable sources that describe the dynamics of the 1930s and 1940s, as well as the personality of the author.

Keywords: Alojzije Stepinac, journals, Yugoslav Secret Services, Catholic Church